

NIGEL PARTON – PATRICK O'BYRNE

Mi a konstruktív szociális munka?*

A következő tanulmánnyal két fő célt igyekszünk elérni: először is vázoljuk, hogy mit értünk *konstruktív szociális munkán* és hogy ennek mely elemeit tartjuk központi jelentőségűnek; másodsor a *konstrukcionizmushoz* kapcsolódó, azon lehetőségeket ismertetjük, amelyek szerintünk fontos elméleti vonatkoztatási keretet biztosítanak a gyakorlat ilyen jellegű megközelítéséhez.

Miért van szükségünk a szociális munka gyakorlatának konstruktív szemléletére, éppen most? Miközben túlzásnak érezzük azt az állítást, hogy a nyugati világ angolul beszélő részén a szociális munka krízisben van (Clarke, 1993), be kell vallanunk, hogy a szociális munkát súlyos kritikák érték az elmúlt években, és manapság olyan jelentős változásoknak és átalakulásnak lehetünk tanúi (Parton, 1966; 1988a), amelyek minden bizonnyal folytatódni fognak az ezredforduló után is. Úgy tűnik, a gyakorló szakemberek növekvő mértékben ki vannak szolgáltatva egyre részletesebb szabályrendszereknek, célmeghatározásoknak és menedzseri ellenőrzésnek, s ezek hatásaikban aláássák szakmai készségeiket és moráljukat. Ahogy egyikünk másutt megállapította: „Egyre inkább elhatalmasodik rajtunk az érzés, mintha a szociális munkának nem volna elméleti tudásalapja, mintha az egész vállalkozásnak egy lyuk volna a centrumában” (Parton, 1994, 30). Az utóbbi időben nem sikerült a gyakorlatot segítő elméleteket alkotni, ami nemcsak a terepen dolgozó szakembereknek nem szolgált javukra, hanem azoknak sem, akiket szolgálnak. Különösen fájó, hogy nem építettünk azokra a megfigyelésekre és koncepciókra, amelyek korábban annak elemzéséből származtak, hogy mi történik a szociális munkás és a szolgáltatások felhasználója között. Írásunk központi célja, hogy a konstruktív szociális munka elméletének megalkotásával segítsük a szociális munka gyakorlóit és tanárait abban, hogy (is-

* Nigel Parton és Patrick O'Byrne tanulmányát azért közöljük, mert az utóbbi idők talán legfontosabb kísérletéről beszélnek, mely arra irányul, hogy a szociális munka elmúlt 50 évének főbb eredményeit integrálják egy olyan praxis-elméletbe, mely ugyanakkor kapcsolódik a társadalomtudományok legújabb (posztmodern) elméleteihez is. Parton és O'Byrne elmélete népszerűvé vált az Európai Unióhoz legutóbb csatlakozott államokban működő szociális szakmákban is. A tanulmány a konstruktív szociális munkáról szóló könyvük (N. Parton – P. O'Byrne: *Constructive Social Work: Towards a New Practice*. Macmillan and St. Martin's Press, 2000) elsőfejezetének átdolgozása a *Critical Social Work* c. elektronikus folyóirat számára (www.criticalsocialwork.com Vol. 1, No. 2, Fall, 2000). Parton és O'Byrne könyvének kívül a *Critical Social Work* c. folyóiratot is olvasóink szíves figyelmébe ajánljuk (a szerk.).

mét) jelentőségének megfelelően tudják értékelni a szociális munkások és a szolgáltatások felhasználói közötti nyelv és beszéd (narrativa) kritikus elemzését, és a szociális munkásoknak megmutassuk, hogyan használják a beszélgetést a változás felépítésében.

Egy ilyesféle feladat fontosságát erősítette meg Olive Stevenson (1998) könyvében, melyben az angliai és walesi gyermekvédelem elmúlt ötven évét elemezte, az 1948-as gyermekvédelmi törvény óta, és melyben bebizonyította, hogy a pszichodinamikus elmélet marginalizálódása és megkérdőjeleződése súlyos problémához vezetett, mind a képzésben, mind a gyakorlatban, mert ez „lehetetlenné tette a szociális munka eredeti, koherens praxis-elméletének létrejöttét” (Stevenson, 1998, 156). Tárnyunk szempontjából különösen fontos az az eszmefuttatása, melyben amellettt érvel, hogy „nem tekinthető túlzásnak, ha az 1960-as éveket tekintjük a kezdőpontnak, amikor az *értelem* keresése hanyatlani kezdett, és ez később (mára) oda vezetett, hogy az *átfogó értékelések* mögött sokszor semmiféle teoretikus alapot nem találunk” (Stevenson, 1998, 84). Miközben a kínáló elméletek tömege vesz minket körül (lásd pl. Howe, 1987; Payne, 1997; Adams, Dominelli és Payne, 1998), Stevenson szerint a „a probléma ugyanaz, mint az 1960-as és 1970-es években, nevezetesen, hogy miképp tudjuk a szociális munkásokat képessé tenni az elméletek kiválasztására, alkalmazására és integrálására, ami céltudatosabbá és tervszerűbbé tenné a gyermekvédelmi gyakorlatot” (Stevenson, 1998b, 93).

A praxis-elmélet létrehozásának kudarca, amire Stevenson rámutatott, valamiképpen jelképe a szociális munka mai helyzetének. Úgy tűnik, mintha a szociális munkásokat arra alkalmaznák, hogy a szükségleteket teljességgel bürokratikus módon kezeljék, és az emberi szenvedést a kockázat és veszélyeztetettség kategóriába sorolják. Ahogy David Howe (1992; 1996) megjegyzi: a szociális munka olyasfajta, törvényeken alapuló eljárásá vált, amit kézikönyvek, vezérfonalak és a felelőségeket felsoroló előírások funkcionálisan szabályoznak, viszont csaknem teljesen kizárják a kreativitást vagy az emberi kapcsolatok kezelésének készségeit. Szerintünk a hasznos és releváns elméletek kidolgozására való képtelenség egyszerre oka és következménye a szociális munka változó természetének.

Az utóbbi időben tanúi vagyunk annak, hogy újra előkerülnek a korábbi pszichodinamikus elméletekre és az én-pszichológiai megközelítésre épített elméletek, melyek a pszichoszociális kapcsolatot és a kötődést igyekeznek értelmezni a szociális munkában (Howe, 1995; 1997; 1998; Howe és Hinings, 1995; Howe, Brandon, Hinnings és Schofield, 1999). Stevenson sok szempontból túlzóan elutasítja azokat a szerzőket, akik az 1970-es években és különösen az 1980-as évek elején igyekeztek túlmenni a pszichodinamikus megközelítésen. Ha nem fogadjuk el ezt az elutasítást, képesek leszünk megfelelően értékelni azokat a törekvéseket, melyek az interakcionizmusban, a deviáns karrier elméletében, különösen Erving Goffman (1968a; 1968b; 1971), Howard Becker (1963; 1964), Ronald Laing (1965; 1970; 1971) és a neo-marxizmusból építkező radikális szociális munka irányzat elméletalkotóinak (Bailey – Brake, 1975) műveiben gyökereznek. Ezek a művek segítették a gyakorló szakembereket

abban, hogy ne csak azokat a különböző társadalmi és politikai faktorokat lássák, melyek befolyással vannak a szociális munkás intervenciókra, hanem azt is vegyék észre, hogy ezek az intervenciók nem mindig szolgálják a kliensük érdekeit. Hasonlóképpen az 1980-as és 1990-es években vált egyre világosabbá, hogy a társadalmi osztályhoz tartozás mellett a szexuális preferencia, a nem, a bőrszín, a fogyatékoság és a kor is jelentős szerepet játszik a kirekesztés, az elnyomás és a diszkrimináció növekedésében, és hogy a szociális munkások kulcsszerepet játszhatnak a diszkrimináció ellenes és a hatalmi viszonyokat megváltoztató gyakorlat kifejlesztésében (lásd a kérdés kifejtését: Thompson, 1997; 1998).

Az 1970-es és 1980-as évek írásai arról is szólnak, hogy mi történik a kliens és a szociális munkás közötti személyes kapcsolatban, és túlmutatnak a hagyományos, pszichodinamikus elméletekre alapozott esetkezelési modell által felvetett problémákon. Ezek a szerzők kiemelték annak fontosságát, hogy megértsük, miképp gondolkodnak az emberek hétköznapi tapasztalataikról, és ez miképp hat viselkedésükre, valamint a többi ember iránti érzelmeikre. Ebben a „kliens-központú” szemléletben igyekeztek leírni a segítség művészetét a szociális munkában (Jordan, 1970; 1972; 1979; Brandon és Jordan, 1979; Wilkes, 1981; England, 1986), rámutattak a saját személyiség használatának, a segítő kapcsolat természetének és minőségének, a tapasztalatok megértésének, az értelemkérésnek a jelentőségére, a szociális munkás és a kliens közötti kapcsolat kommunikatív és tranzakcionális természetére, melyben a nyelv megértésének és használatának kitüntetett szerepe van. Ezeknek az írásoknak a természete viszont nem tette lehetővé a stabil és világosan megfogalmazott elméleti modellek megalkotását. Mindazonáltal ez az a terület, melyre alapozva a praxis-elmélet létrehozható, és sok szempontból ez az a tradíció, amelyre jelen munkánkban támaszkodunk. Sajnos az 1980-as évek közepétől ez a hagyomány eltűnt a szociális munkás irodalomból. Ennek a szemléletnek a középpontjában az a törekvés állt, hogy segítsék a szolgáltatás felhasználóját saját maga megismerésében és megértésében, továbbá elősegítsék a tapasztalatok megértését. Mindazonáltal, hogy ezt megtehessek, a szociális munkásoknak meg kell érteniük és használniuk kell a szociális munka folyamatát, érzékenynek kell lenniük a saját szerepük és tekintélyük természetét és határait illetően. Valójában ez a szemlélet többnek mutatta a szociális munkát a tudás és a technikák értő alkalmazásánál, és az ehhez szükséges készségek minőségileg mások, mint amilyenek a szervezeti funkció pusztá betöltéséhez szükségesek.

Konstruktív szociális munka

Ezek után mit értünk *konstruktív szociális munkán*? Két okból választottuk ezt az elnevezést. Először is a szociális munka elemzésére és megértésére, még inkább pedig a praxis-elméletünk kialakítására merítünk abból, ami konstruktivista és narratív megközelítés néven vált ismertté. Sok szempontból ezt nevezhetjük fő feladatunknak.

Másodsor, a *konstruktív* terminust azért használjuk, hogy tükrözze törekvésünket egy nyíltan pozitív perspektíva kidolgozására, és annak

meghatározására, ami a szociális munka sajátos lényege, illetve legfőbb erőssége – de ami veszélyben van a jelenlegi helyzetben. Miközben a fogalmat metaforikusan használjuk, nem szeretnénk elveszíteni szó szerinti jelentését sem, mely a régi latinban ugyanúgy, mint a mai nyelvben, az *építésre, összerakásra* utal. Az Oxford-szótár szerint a *konstrukció* „az építés tevékenysége vagy módja”, míg a *konstruktív* pedig „hasznos céllal bíró, építő, előrevivő”. Ezek azok a gondolatok, melyeket szeretnénk kifejezni a terminus használatával. A *konstruktív* kifejezést tehát egyszerre használjuk metaforikus és elméleti értelemben – mindkét jelentés fontos számunkra.

Bár világosan látjuk, hogy a szociális munka növekvő mértékben komplex tevékenység, melynek sokirányú elkötelezettségei és felelősségei vannak, ebben a tanulmányban mindenekelőtt a szociális munkások és a szolgáltatás felhasználói közötti közvetlen kapcsolatot állítjuk a középpontba. Tesszük ezt azért, mert szerintünk a professzió legsürgetőbb szükséglete ma az, hogy végre releváns megállapításokat tegyünk arról a kérdésről, hogy miképp adhatunk értelmet a munka során létrejövő személyes találkozásnak.

Véleményünk szerint a szemlélet, melyet e tanulmányban körülírunk, tág lehetőségeket nyújt a szociális munkásoknak a feladataikról való gondolkodásra – például a munkacsoportokon, szervezeteken belüli, a különböző szakemberek közötti, vagy a helyi közösségekben és a tágabb társadalomban való működésükről való gondolkodásra –, de itt az egyénnel folytatott munkát és a közvetlen kapcsolatokat állítjuk a középpontba. Két okból tesszük ezt. Először, mert az egyénnel és a közvetlen környezetükkel folytatott munka manapság is a brit szociális munka elsődleges fókusza; és másodsor, mert ez a terület kapta a legutóbbi időkben a legkevesebb figyelmet. Mi az, amit a kliensek, illetve felhasználók a legfontosabbnak és leghasznosabbnak tartanak a szociális munkással való kapcsolatukban?

Számos olyan tanulmány született, amely igyekezett meghatározni, hogy a szociális munka vevői oldalán mit találnak az emberek a leghasznosabbnak és leginkább segítőnek. David Howe (1993) áttekintette az elmúlt hatvan év kutatásainak azon részét, melyek a klasszikus evaluáció szabályai szerint készültek, melyekben megkérdezték a klienseket a szociális munkásokkal kapcsolatos tapasztalataikról, továbbá áttekintette a kliensek saját beszámolóit is. Ugyanezt a munkát végezte el Seligman (1995) az Egyesült Államokban. E tanulmányok központi üzenete minden időben az volt, hogy nem a szociális munkás vagy tanácsadó által használt sajátos modell vagy technika a fontos, hanem a tapasztalat minősége és értéke. A siker kulcsát Howe a következőkben foglalja össze: „elfogad engem, megért engem és beszél velem”. Ez nem annak egyszerű megállapítását jelenti, hogy a jó szociális munka a „kapcsolat” létrehozásáról szól, bár ez is fontos, hanem a módról, ahogyan megértjük és feldolgozzuk a fájdalmas és nehézséget okozó tapasztalatokat a beszélgetésen keresztül. *Beszélgetés és nyelv* a kulcsai annak a folyamatnak, ahogy értelmezzük és ellenőrzésünk alá vonjuk a folyamatokat. Az „értelemadás” a lényeges, és nem érdekes, hogy ez miképp néz ki, vagy honnan jön. Ha a kliens szeretné átformálni saját magát, és meg akarja

érteni, ami történik, beszélgetésbe kell kezdenie a másikkal, mert a személy önmaga a nyelven keresztül képes formálódni. Ahogy Howe bizonyítja, kevésbé az eljárások és technikák, és inkább a lehetőség az önmagáról való aktív *beszélgetésre* az, ami magával hozza a megértést és a változást. A kliensek világosan elmondják, hogy leginkább a beszélgetést értékelik, amely lehetővé teszi tapasztalataik megértését, és elősegíti, hogy alakíthassák életüket, megbirkózzanak életük kihívásaival, kísérletezzenek és változtassanak az életükön. Howe a következő következtetést vonja le:

„Ha a lehető legrövidebben akarjuk összefoglalni az üzenetet, amelyet a kliensek tanácsadással és terápiával kapcsolatos tapasztalatairól szóló beszámolók közvetítenek, akkor az elfogadás és törődés iránti szükséglet, továbbá a megértés és az értelem keresése marad fenn a rostán a leglényegesebb elemekként, melyeket minden beszámoló tartalmaz. Ami végül marad a megfigyelés végső kvintesszenciájaként: *a kliensek szeretnék meghatározni a saját tapasztalataik jelentését, és befolyásolni akarják azt is, hogy mások milyen értelmezést adnak az ő tapasztalataiknak.* Ha sikeresek ebben a törekvésben, akkor képesek megbirkózni ezekkel a tapasztalatokkal, és ezáltal képesek befolyásuk alá vonni ezeket. Ez javítja önértékelésüket és önbizalmukat, és végső soron arra indítja őket, hogy elhiggyék, értékes és mások által értékelt emberi lények.” (Howe, 1993, 195, kiemelés az eredetiben).

A sikeres családterápiákról szóló beszámolók is hasonlóképpen bizonyítják, hogy a siker kulcsfontosságú eleme a terápiás szövetség ereje egy olyan személlyel, akit a szolgáltatás felhasználója barátságos, megbízható, nem ítélkező és megértő embernek tekint. Úgy tűnik, hogy a történet saját szavakkal való elmondása és ennek tiszteletteljes meghallgatása az elsődlegesen szükséges a változás elindulásához. Lehet, hogy a pszichodinamikus megközelítés legnagyobb teljesítménye nem abban keresendő, hogy segítségével megérthetjük az én, a felettes én és az ösztönén működését, hanem annak a megerősítésnek a fontosságában, amit valaki egyszerűen a története figyelmes hallgatónak való elmondása során kap. A gondos meghallgatás meglehetősen új téma a családterápiában és a tanácsadásban (Anderson, 1987; Hoffman, 1993), de hagyományosan központi jelentőségűnek tekintették a szociális munkában, ahol úgy vélték, hogy a meghallgatás teret biztosít a gondolkodáshoz és a reflexióhoz (Rees és Wallace, 1982; Fisher, 1983). Például a szociális munka hagyományos „elvei” között Biestek (1961) felsorolja a jó, személyre figyelő meghallgatást, a nem ítélkező attitűdöt, a non-direktivitást, továbbá a bizalmon és titoktartáson alapuló munkát.

Miközben ezek a kérdések mindig központi jelentőségűek voltak a „kliens-központú” modelleket kidolgozó elméletalkotók munkáiban, a nyelv és a szöveg fontosságának explicit elméleti tudatosítása nem jelent meg ezekben a művekben. Ezzel szemben Timms már 1968-ban amellett érvelt, hogy a szociális munkában létfontosságú a nyelv szakmai gyakorlatban játszott központi jelentőségének tudatosítása. Timms azt írja, hogy „meglepő, mennyire kicsi jelentőséget tulajdonítanak a szociális

munkások a nyelvnek, a szavaknak, miközben munkájuk során nagy mértékben függenek ezektől” (Timms, 1968, 1), különösen, mivel tevékenységük gyakran a „beszédén keresztül való gyógyítás” kísérleteként fogható fel, és esetenaplóik a klienseikkel folytatott beszélgetéseik összefoglalásai vagy szó szerinti lejegyzései. Timms nagyfokú inkongruenciát érzékelt, amelyet meg kell szüntetni: a szociális munkában hiányzik a nyelvre vonatkozó rendszeres kritikai figyelem, miközben a szavak oly fontos szerepet játszanak mind a szociális munka oktatásában, mind pedig a gyakorlatában.

Timms továbbment az inkongruencia pusztá megállapításán, és a nyelvet elméleti vonatkoztatási keretbe helyezte, ami sok tekintetben előképe a néhány évvel később létrejövő konstrukcionizmusnak. Megállapította, hogy a nyelv társadalmi létünknek nem csak a leírásában, hanem a megalapozásában is döntő szerepet játszik. Ez igaz, akár a szélesebb közösséggel szövődő kapcsolatokra gondolunk, akár az intimebb természetű, vagy az önmagunkhoz fűződő kapcsolatot vesszük szemügyre (ugyanott, 4). A nyelvet kulcsfontosságúnak tekintette az emberi viszonyok létekezésében és fenntartásában, mivel „a nyelv a médium, melyen keresztül az ember tudatosítja belső énjét, és ugyanakkor külső kapcsolatai megértésének vivőanyaga is. Ez egyesíti az embert másokkal, de ugyanakkor el is különíti őt másoktól” (ugyanott, 4). Sajnos a Timms által felvetett kérdés és kihívás azóta ritkán került elő a szakirodalomban.

Úgy tűnik, annyira el vagyunk foglalva a feltárással, szervezéssel, tervezéssel, ellenőrzéssel és könyveléssel, hogy elvesztettük a lényegét, amit a szociális munka a narratíva és személyes folyamatok vonatkozásában ajánlhat. Meg kell találnunk a módját annak, hogy a nyelvet, a meghallgatást és a beszélgetést visszahozzuk a figyelem középpontjába, és pedig elméleti vonatkozásban értelmes és használható módon, hogy megértsük központi jelentőségüket a szociális munka szempontjából. Ahogy látni fogjuk, a megértés, mint együttműködési folyamat a konstrukcionizmus központi gondolata. A jelentés és a megértés a beszélgetés résztvevői közötti tárgyalás része, és így a megértés és a nyelv használata a segítő folyamat központi eleme. De mit értünk azon, hogy a konstrukcionizmust praxis-elméletnek tekintjük?

Ebben az elképzelésben a piac elméletén alapuló politikai és szolgáltatási vonatkoztatási rendszer váltja fel a jóléti állam monopóliumát a jóléti szolgáltatásokban. Beveridge-t felváltja, amit Harris (1990) „a jóléten belüli választás”-nak nevez.

A konstrukcionizmus néhány központi témája

Bár a konstrukcionista szemlélet csak nemrég jelent meg a szociális munkában (Rodwell, 1990; 1998; Vitkin, 1991; Atherton, 1993; Laird, 1993; Dean, 1993; Rodwell és Wood, 1994; Franklin, 1995; Jokinen és mts., 1999), fontos látnunk, hogy az utóbbi időkben egyre szélesebb körben és nagyon eltérő területeken tűnt fel a nyugati intellektuális életben. A konstrukcionizmus központi kérdés és heves viták tárgya az irodalomtudományban, a filozófiában, a jogszociológiában, az antropológiában, a

szociológiában, a pszichológiában. De nem volna helyes azt feltételeznünk, hogy létezik egy egységes álláspont, amely szerint az egyes munkákat besorolhatjuk a konstrukcionizmus ernyő-fogalma alá.

Bár Mike Linch (1998) igen kritikusan szemléli a kísérleteket, melyek során egyesek megpróbálnak valami közöset találni a magukat konstrukcionista nézőpontú elméletalkotók műveiben, mégis megállapítja, hogy „semmi sincs, ami olyan jellemző lenne a konstrukcionizmusra, mint az a megállapítás, hogy a társadalmi identitást a közönség véleménye határozza meg” (1998, 14). Ezt jól példázza Sarbin és Kitsuse (1994, 2) példázata a három baseball bíróról, akik arról beszélgetnek, hogy miképp szokták megítélni a labdákat és ütések. Az első, az önmagában bízó realista azt mondja: „Annak alapján ítélem meg ezeket, ami történik.” A második, aki a fenomenológiai elemzés iránt érez vonzalmat, azt mondja: „Annak alapján ítélem meg ezeket, amit látok.” A harmadik végül a következőképpen fejezi ki vonzódását a konstrukcionista nézőpont iránt: „Egyáltalában csak akkor lesznek ezek labdák vagy ütések, ha én annak ítélem őket.” A kontraszt a realista és a konstrukcionista pályabíró között jól illusztrálja Linch megállapítását, hogy e nézőpont alapján az identitás meghatározásában a közönség, vagy ez esetben a pályabíró játssza a döntő szerepet. Hasonló történetek mondhatók el bármely sport esetében. Például a les a futballban vajon minden esetben les, vagy ez azon múlik, hogy a partjelzők annak mondják? A konstrukcionista nézőpont szerint nem létezik addig, amíg a partjelzők és a bíró annak nem ítélik, jelentést nem tulajdonítanak az eseménynek. Bár ezek a példák esetleg túl játékosnak tűnhetnek, de jól illusztrálják a konstrukcionizmus sajátosságát.

A konstrukcionista nézőpont egyre általánosabb lesz az Egyesült Államokban a társadalmi problémákat vizsgáló szociológiai kutatásokban, és ezt különösen Spector és Kitsuse (1987) heves vitákat kiváltó munkásságához kapcsolják (Holstein és Miller, 1993; Miller és Holstein, 1993). E megközelítésnek azonban sokkal korábbi előzményei vannak az amerikai gondolkodásban (lásd Waller, 1936), Fuller és Myers 1941-ben a következőket írják:

„A szociális probléma olyan helyzet, amit jelentős számú ember az általa mérvadónak tekintett társadalmi normáktól való deviációnak ítél. Ily módon minden szociális probléma két részből áll: az *objektív feltételekből* és a *szubjektív definícióból*. Az objektív feltételek bizonyíthatóan létező helyzetek, melyek létezését és mértékét pártatlan és tanult megfigyelők ellenőrizhetik. A szubjektív definíció bizonyos emberek azon megállapítása, hogy a helyzet veszélyeztet általuk elfogadott normákat” (Fuller és Myers, 1941, 320, kiemelés az eredetiben).

Bár Fuller és Myers azt írja, hogy az objektív feltételek önmagukban nem elegendőek annak megértéséhez, hogy miért minősül egy helyzet társadalmi problémának, nem állítják egyértelműen, hogy az objektív feltételek sem nem szükségesek, sem nem elégségesek. Blumer (1971), valamint Spector és Kitsuse (1973) szerint viszont a probléma létének *megállapítása* a kulcsfontosságú momentum. Az úgy szöszlői bizonyos ügyek keletkezését és fennmaradását társadalmi problémaként elemzik,

s így *konstruálják* a társadalmi élet bizonyos területeit problematikusként. Egyikünk az 1980-as évek elején e szemlélet jegyében vizsgálta a gyermekbántalmazás problémáját (Parton, 1985). Más tanulmányok azt a módot vizsgálják, ahogyan a gyakorló szakemberek – rendőrök, orvosok, és így tovább – a mindennapi élet bizonyos aspektusait társadalmi problémává *konstruálják*, miközben ezeken dolgoznak (lásd például Miller, 1992; Holstein és Miller, 1997).

Vannak olyan kutatási beszámolók is, melyek nyíltan konstrukcionista módszert alkalmaznak, amikor azt vizsgálják, illetve igyekeznek bemutatni, hogy mi történik a szociális munkás és kliense találkozásakor, vagy a szociális munka gyakorlatában általában (lásd például: Hall, 1997; Jokinen és mts., 1999; Karvinen és mts., 1999; Parton, Thorpe és Wattam, 1997; Pithouse, 1998). A legtöbb ilyen kutatási beszámoló üzenete az, hogy a szociális munka egyáltalán nem elfogulatlan, racionális vagy tudományos, hanem alapvetően morális és manipulatív, és nem a szolgáltatást felhasználó érdekeit képviseli. Az ilyen kutatásokban a hangsúly a gyakorlat *dekonstrukcióján* és így annak bemutatásán van, hogy a gyakorlat távolról sem olyan jószándékú, mint amit feltételezünk róla. Az ilyesféle kutatások hozzájárulása a *konstruktív* gyakorlat kifejlesztéséhez ritkán válik nyilvánvalóvá.

Talán 1967-ben történt a legfontosabb esemény, amely elősegítette a társadalmi konstrukcionizmusnak a társadalomtudományok szélesebb körében való elterjedését, amikor megjelent Berger és Luckman „A valóság társadalmi felépítése” (The Social Construction of Reality) című műve. Bár számos elemző szerint a társadalmi konstrukcionizmus egészen sajátos formáját írták le, a címként választott „társadalmi konstrukció” kifejezés használható fogasnak bizonyult a későbbi szerzők számára, melyre gondolataikat akaszthatták. Berger és Luckman azzal az elterjedt állásponttal indítja tanulmányát, hogy a második világháború után a domináns társadalomelmélet túlzottan racionális és funkcionalista, és így kevés teret hagy az egyéni szabadságnak és kreativitásnak. Álláspontjuk szerint a felvilágosodás valami jóvátehetetlenül rosszat tett, mert – valószínűleg a társadalomtudósok akarata ellenére – a legtöbb társadalomelmélet antihumánussá vált, túlzottan a társadalmi rend személytelen törvényeire koncentrált, és nem figyel arra, hogy a rendszerben mennyire nyílik tér az emberi tevékenységnek, választásnak és kreativitásnak.

Berger és Luckman két feladatot szabott maga elé. Először is azon előfeltevések és koncepciók meghatározását, melyeknek alapján a mindennapi élet természete tisztázható. Edmund Husserl (1975) és Alfred Schutz (1962–6) fenomenológiai filozófiájából átvettek olyan kategóriákat, mint például az intencionális tudat, a többszörös realitás, a gyakorlati beállítódás, az interszubsztitívitás, és így tovább, annak érdekében, hogy a mindennapi életet cseppfolyós, sokrétű, az interakciók során született homályos megállapodások eredményeként mutassák be. Második, és talán legfőbb céljuk az volt, hogy a társadalmi intézmények társadalmi eredetének és fenntartásának általános elméletét alkossák meg. Alapvető tézisének szerint az egyének társadalmi világaikat az interakciók során, nyelvi, szimbolikus tevékenységük révén hozzák létre, azzal a céllal, hogy koherenciát biztosítsanak egy alapvetően nyílt végű, formátlan em-

beri létnek. A társadalom nem rendszer, nem mechanizmus, nem organizmus, hanem szimbolikus konstrukció, mely gondolatokból, jelentések-ből és nyelvből áll össze, és amely állandóan változik az emberi cselekvések folyamatában, korlátokat, valamint lehetőségeket kényszerít magukra az emberi cselekvőkre.

Egy ilyesféle megközelítés a *folyamatokat* hangsúlyozza, amelyeken keresztül az emberek meghatározzák saját magukat (identitásukat) és a környezetüket. Az emberek azzal teszik ezt, hogy részt vesznek a társadalmi világokban, interakcióba lépnek egymással, és *jelentést* tulajdonítanak tapasztalataik aspektusainak. A társadalmi valóság konstrukcióját ezek szerint az emberek mindennapi életének és kapcsolatainak folyamatos aspektusaként szemlélhetjük.

Az utóbbi években ezek a megközelítések egyre inkább felismerték a valóság felépítésének retorikus aspektusát. Ez részben azt a folyamatot jelenti, melynek során az egyén meggyőzi saját magát és másokat arról, hogy az ő valóságértelmezése legitimebb és megbízhatóbb, mint másoké.

Miközben a konstrukcionizmus viszonylag későn jelent meg a pszichológiában, mára már számos példát találunk, melyekben felfedezhetjük ennek a gondolati irányzatnak a közvetlen hatását. Michael Billig (1987) és újabban John Shotter (1993) például a gondolkodást beszéd-folyamatként elemezte, melyben a beszélgetés és a nyelv jelenti az identitás megértésének kulcsát. A gondolkodást ezek után nem egyéni vagy személyes tevékenységnek tekintik, hanem mikro-politikai és interakcióban zajló folyamatnak, amely a mindennapi életre vonatkozik, és azt kategorizálja, miközben érvrendszereket alkot, melyekkel igazolhatja a preferált valóságot és cselekvéseket. Hasonlóképpen, Potter és Wetherell (1987) amellett érvel, hogy a nyelv rendszerezi tapasztalatainkat, és ez teszi megtörtéنتé a dolgokat. Arról írnak, hogy amit ők társadalmi szövegnek (social text) neveznek, nem egyszerűen tükrözi a társadalmi és természeti világban létező tárgyakat, eseményeket és kategóriákat, hanem aktívan *konstruálja* ezen dolgok egy változatát. A beszélők nem pusztán leírják a dolgokat, hanem *csinálják* azokat, ennek pedig társadalmi és politikai következményei vannak. Ha ezt korábbi elemzésünkre vonatkoztatjuk, a szociális problémák és személyes bajok az események és helyzetek olyan változatai, melyeket az emberek arra használnak, hogy bizonyos cselekvéseiket igazolják, s hogy másokét egyúttal elutasítsák. A konstrukciók így mind gyakorlati, mind pedig politikai értelemben valóságos hatást gyakorolnak az összes érdekeltre.

Ebből a szempontból különösen John Shotter szociálpszichológiai munkája érdekes, kivált az a része, amelyben arról ír, hogy „a beszédről szóló beszédünk (és írásunk) kezd dialógusba vagy párbeszédbe váltani” (Shotter, 1993, 1). Előfeltevése, hogy a kapcsolatok aktív létrehozásának dinamikus fenntartott kontextusában nyeri el jelentését az, amiről beszélünk. Így ahelyett, hogy arról beszéljünk, miképp ismerik meg az emberek a tárgyakat és jelenségeket az őket körülvevő világban, inkább azzal kellene foglalkoznunk, hogy az emberek miképp fejlesztik ki és tartják fenn azokat a módokat, melyekkel egymáshoz viszonyulnak a beszéd folyamatában, és a beszélgetés eme módjain keresztül miképp értelmezik a környezetüket. Shotter saját megközelítését a társadalmi

konstrukcionizmus *retorikai-válaszoló* változatának nevezte, mert a nyelvről szóló eszmefuttatásában annak kommunikatív, társalgási és dialogikus természetét emelte ki, melyben alapvető az emberek képessége egymás érzékeny megértésére. Miközben felnövünk, és eközben azt szeretnénk, hogy mások elfogadják, amit mondunk (vagy írunk) az úgynevezett valóságos dolgokról, az egyik okvetlenül megtanulandó dolog, hogy miképp *válaszoljunk* a körülöttünk levőknek, ha megkérdőjelezzük az állításainkat. Ebbe beletartoznak az önmagunkkal folytatott *párbeszéd*ek is. Annak tudatában kell beszélnünk, hogy az ilyen megkérdőjelezés lehetséges, és erre képesnek kell lennünk válaszolni, és igazolnunk kell az állításainkat. Ez inkább *retorikai* nyelv, semmint a nyelv referenciális vagy reprezentációs formája, mivel a beszélő nem pusztán tükrözni vagy leírni szándékozik az ügyek állását vagy a külső valóságot, hanem él a nyelvnek azzal a lehetőségével, hogy ez képes lehet az embereket tettekre mozgósítani, és megváltoztathatja látásukat, a dolgokról alkotott felfogásukat. Tehát a nyelv nemcsak konstruálhatja a valóságot, de meg is változtathatja azt.

Shotter megközelítését *retorikusnak* nevezi, mert a retorika olyan metaforákat használ, melyek egyébként a tárgyhoz nem illőek lennének. A retorika ad értelmes nyelvi formát a beszélő (és író), valamint közönsége közötti – másképp pusztán csak érzékelt – érzelmeknek vagy tendenciáknak.

A konstrukcionizmus e formája szerint a nyelvet kommunikációs, eszmecserélő és dialogikus folyamatként kell felfognunk, amelyben elsődleges jelentőségű egymás érzékeny megértésének képessége. Ami a leginkább számít itt, az nem a végkövetkeztetés, hanem inkább azoknak a fogalmaknak a sora, amelyeket az argumentációhoz használnak. Az új módon megformált beszéd a társadalmi viszonyok új formáinak konstruálását jelenti, és a társadalmi kapcsolatok új formáinak konstrukciója a magunkhoz való viszony új formáinak megkonstruálása is.

A posztmodern fordulat

A legutóbbi időkben a konstrukcionizmus térnyerését mind Észak-Amerikában, mind az Egyesült Királyságban elősegítette egy sor olyan megközelítés megjelenése, melyeket összefoglaló névvel posztmodernnek neveznek, és ami feltűnt a szociális munkában is (Aldridge, 1996; Dominelli, 1996; Featherstone és Fawcett, 1995; Gorman, 1993; Healy, 1999; Howe, 1994; Leonard, 1994, 1995, 1996, 1997; Lloyd, 1998; McBeath és Webb, 1991; Meinert, Pardeck és Murphy, 1998; Pardeck, Murphy és Choi, 1994; Parton, 1994a, 1994b; Pietroni, 1995; Pozatek, 1994; Rojek, Peacock és Collins, 1988; Sands és Nuccio, 1992). Bár nem célunk annak tárgyalása, hogy szerintünk miképp viszonyulnak koncepcionálisan és elméleti szempontból egymáshoz a konstrukcionista tekintet, illetve a posztmodernhez sorolt művek, itt mégis ki kell emelnünk, hogy a két csoportba tartozó művekben sok a hasonló téma. Ez nem is meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy az elméletalkotók közül sokan mindkét kategóriába beletartoznak, és több szerző a két fogalmat csaknem felcserél-

hetőnek tekinti. Mi inkább úgy látjuk, hogy a társadalomelméleti konstrukcionizmus inkább részleges módszertani álláspontra vonatkozik, míg a posztmodernitás potenciálisan alapvetőbb elméleti, politikai és gyakorlati következményekhez vezet. Mindazonáltal a posztmodernitáshoz való kapcsolódás előnyös kontextust biztosít, mely élénkíti a konstrukcionizmus iránti érdeklődést. Hasonlóképpen, maga a konstrukcionista perspektíva jelentősen hozzájárult azoknak a témáknak a tárgyalásához, amelyekre a posztmodernitással kapcsolatos viták hívták fel a figyelmet.

A posztmodernitás fogalmát először az 1930-as években használták egyre szélesebb körben az irodalom, az építészet, a filozófia és a bölcsészettudományok egyes területein, majd az 1960-as évektől vált általánossá (Turner, 1990; Featherstone, 1988), és különös jelentőségre Jean-François Lyotard *A posztmodern állapot* című művének megjelenésével telt szert, 1984-ben (magyarul 1993). Miközben a posztmodern perspektívát egy sor kulturális projekt egyesítette, mely elkötelezettséget fejezett ki a heterogenitás, a fragmentáció és a különbségek iránt, talán a modernitást érintő kritika bizonyult a leginkább hatásosnak és vitatottnak.

A *modernitás* összefoglaló fogalom, mely a Nyugaton a tizennyolcadik század végén, a felvilágosodással kialakult társadalmi, gazdasági és politikai rendszerek csoportjára vonatkozik. A premodernitástól eltérően a modernitás feltételezi, hogy az emberi rend se nem természetből adott, se nem istentől eredő, hanem sérülékeny és esetleges. Mindazonáltal a tudomány fejlődésével és alkalmazásával az emberek ellenőrizni tudják a természetet. A modernitás megkülönböztető jegyének tekintik a következőket: a történelmet meghatározott és progresszív iránnyal rendelkezőnek fogják fel; a tapasztalatok univerzális kategóriáit igyekeznek létrehozni; azt vallják, hogy az ész biztosítja minden cselekvés alapját; és vallják, hogy a nemzetállam koordinálhatja és elősegítheti az egész társadalom számára a fejlődést. A modernitás vezéreszméje a tudás megbízható alapjának keresése. Feltételezik, hogy létezik a világról szóló igazság, de azt is, hogy ez nem a felszínen található meg, hanem a jelenségek mögött rejlik. A modernitás központi eleme így módon a felvilágosodás utáni periódusban a tudományos *objektivitás* és a politikai-gazdasági *racionalitás* haladáselvű egyesítése (Parton, 1994a).

A modernitás „keretében” a cél a fizikai vagy társadalmi világ valamely választott aspektusára vonatkozó tudás, amellyel *nagyobb bizonyosságot* érhetünk el. E ponton a tudást felruházhatjuk az igazság érzetével, és egyúttal az „igazság letéteményese” státust tulajdoníthatunk azoknak az embereknek (tudósoknak, szakembereknek) is, akik a tudást felhalmozták, és szakértői az adott területnek. „A modernitás egyenlete röviden a következő: *külső realitás – objektív tudás – bizonyosság a tudás vonatkozásában – igaznak nyilvánítás – szakértői státus adományozása az igazság és tudás hordozóinak*. A modernista igazság kötve van a bizonyossághoz, a külső realitáshoz és az objektív tudáshoz. A modernizmus emellett azon alapul, hogy világosan elkülöníti a szubjektumot, aki tudni akar, és az objektumot, amelyet megfigyelnek a tudás megszerzése és az igazság megállapítása érdekében” (Flaskas, 1997, 5, kiemelés az eredetiben).

Manapság azonban egyre erősödik az a felismerés, hogy olyan világ-

ban élünk, amely dezorientált, zavaros és a kétségek tárgya. A rend és a dolgok feletti uralom iránti törekvést, a kiszámíthatóság növekedését, a haladásba vetett hitet, a tudományt és a racionalitást, melyek oly központi jelentőséggel bírtak a modernitásban, a nyugtalanító jelenségek és tapasztalatok tömege kérdőjelezte meg. Ez részben a ma zajló nagy társadalmi, gazdasági és kulturális változásokkal függ össze. Ilyen változások a globalizáció, a média és az információs technológia egyre szélesebb hálózatainak növekvő szerepe, ami átformálja és közvetíti a tudást; a fogyasztás és termelés módjának változása; valamint a kockázatok és bizonytalanság mélyülő tudata. A változások egyszerre ontológiaiak (kik vagyunk) és episztemológiaiak (hogyan tudjuk, amit tudunk).

A modernizmusnak a rendre, bizonyosságra és biztonságra vonatkozó ígéretei nem valósultak meg, és egyre kevésbé hisszük, hogy létezik transzcendens és univerzális kritériuma az igazságnak (tudomány), az ítéletnek (etika) és az ízlésnek (esztétika). Az értelemben és racionalitásba vetett hit eltűnőben van, ahogyan összeomlott a „nagy narratívákra” (átfogó elméletek vagy magyarázatok) vonatkozó konszenzus is, ezeknek a haladásra, a felszabadulásra, a tökéletesedésre, továbbá a tekintély és igazság forrásaira vonatkozó elképzeléseivel együtt. A posztmodernitás egyik lényegi eleme annak a gondolatnak az elutasítása, hogy létezhet egyetlen olyan elmélet vagy hitrendszer, mely felfedi az igazságot, a másik pedig az, hogy az igazság valamint az „igazságra törekvés” sokfélesége mindennél fontosabb.

Miközben a jelenlegi kort ugyanúgy hívják késő-modernnek, posztindusztriálisnak, poszt-tradicionálisnak, mint posztmodernnek, abban széles körű az egyetértés, hogy a társadalmi változások mely elmei tekinthetők kulcsfontosságúnak. Ezek: a változás *sebességének* megnövekedése; a *különbözőségek*, a *pluralitás* egyre nagyobb jelentősége és a különféle új politikai mozgalmak és stratégiák gyarapodása; a relativitás mindent átható tudata; az egyéni „választás” illetve „szabadság”; és ami tárgyunk szempontjából a legfontosabb, a *valóság társadalmilag konstruált természetének* egyre növekvő tudata. Smart megfogalmazásában a posztmodern jelentése „a biztosítékok, biztonság és rend nélküli élet, valamint az együttélés az esetlegességgel és az ambivalenciákkal. Másként fogalmazva azt jelenti, hogy illúziók nélkül és bizonytalanságban élünk” (Smart, 1999, 16).

A posztmodernitást tehát a modernitás széttöredezése jellemzi, ami az intézmények sokféleségében, a különbözőségek, a véletlenszerűség, a relativizmus és az ambivalencia mélyülő tudatában jelenik meg – tehát mindabban, amit a modernitás igyekezett legyőzni. A posztmodernitás szimptomatikus jellemzője a modern megközelítések és megoldások állandó és erősödő megkérdőjelezése (Parton, 1994a); és a posztmodernitás koncepciója kulcsszerepet játszik abban, hogy a modernitás magára találjon és felszabaduljon a hamis tudatosság alól (Bauman, 1992). Az igazság így most az „igazság” látszatát ölti, és többé már nem tekintjük sem Istentől származónak (mint a premodern korban), sem az emberi értelemről fakadónak (mint a modern korban), hanem decentralizált és lokális jellegéből következően elfogadjuk a különböző időktől és helyektől függő sokféle „igazság” lehetőségét.

A modernt az univerzálisnak vélt kategóriákban és a semleges racionalitásban való bizalma miatt a korábban gyakran feltételezettel szemben sok szempontból nem tekintik szükségszerűen humánusnak, progresszívnek vagy emancipatorikusnak; lehet kizsákmányoló és elnyomó is, mivel nem veszi figyelembe a különbözőségeket. A modernitásban nem tudatosították a totalitárius eszmerendszerekre támaszkodás következményeit és implikációit (legyenek bár ezek az eszmerendszerek kapitalisták, szocialisták vagy patriarchálisak, esetleg kolonialisták, és így tovább). A fehér, középosztálybeli, ép testű férfi szemlélete, tapasztalatai és érdekei ágyazódtak így be minden gondolatba, elméletbe és megközelítésbe, és úgy mutatták be ezeket, mintha univerzálisak, objektívek és pártatlanok lennének.

Így azután a posztmodernizmus alapvetően kikezdte a modernizmus azon előfeltevését, mely szerint az a mód, ahogyan valamit megjelenítenek, tükrözi a dolog mélyen rejlő valóságát. Ha semmi sem alapvetően vagy változhatatlanul igaz, akkor semmi sem alapvetően és változhatatlanul valóságos. Egy világban, ahol minden növekvő mértékben közvetített, és reprezentációk komplex rendszereire alapozódik, a használt szimbólumoknak saját életük van, és jelentésüket nem az általuk megjelenített valósággal való kapcsolatuk alapján veszik fel, hanem azon kontextussal való kapcsolatuk alapján, amelyben megjelennek. Baudrillard (1990) ebben az értelemben állítja, hogy a különbségtétel szubjektum és objektum, reprezentáció és valóság, elmélet és gyakorlat között ma már nem tartható, ha egyáltalán tartható volt valaha is. Talán az a leglényegesebb, hogy „a mód, ahogyan a dolgokról beszélnek, fontosabb, mint az igazságok birtoklása” (Rorty, 1979, 359)

A nyelv megértése tehát központi jelentőségű az olyan megközelítésekben, melyek a posztmodern jegyében születtek. A tézist, mely szerint a tudás csak a „nyelvi játékokból” származhat, eredetileg Wittgenstein (1963) dolgozta ki, majd Lyotard (1984) fejlesztette tovább. Ahelyett, hogy csak eszköz lenne, mely pusztán rámutat az objektumokra, a nyelv közvetít mindent, amit tudunk. Nemcsak nincs önálló léte a valóságnak, hanem olyannyira be van ágyazva az interpretációba, hogy az „igazság” a nyelv terméke és nem a valóságé. Nem tekinthetünk el a szigorú vizsgálattól, és nem feltételezhetjük, hogy a valóság csak arra vár, hogy felfedezzük; az az emberek nyelvi aktusaiból alakul ki. Alátámasztja a posztmodern perspektívát, ha megértjük, milyen szerepet játszik a nyelv magának az embernek, az emberi gondolatoknak és szubjektivitásnak a kialakulásában.

A tudással, a különbözőségekkal, a hatalommal és a szubjektivitással kapcsolatos kérdések központi témái a feminizmusnak és egyéb elméleti és politikai mozgalmaknak is, melyek a legutóbbi időkben igyekeztek hangot adni a társadalom marginalizált és kirekesztett csoportjainak. A feministák például vitatták, hogy mi számít *tudásnak* és *igazságnak*, és bemutatták, hogy a nyelv miképp konstruálja a szexizmust, és hogyan válik a hatalmi viszonyok eszközévé a mindennapi életben és a helyi közösségekben. A *különbségek* jelentőségének felismerését tovább növelték a nők közötti tapasztalatcserék, különösen azok, amelyek az etnikai és társadalmi osztályhoz köthető tapasztalatokról szóltak (Butler – Scott,

1992; Lewis, 1996; Williams, 1996). A különböző területeken végbement elméleti fejlődés így módon elősegítette a posztmodernizmus bizonyos témáinak előtérbe kerülését.

Bár a posztmodernizmusnak csaknem annyi formája van, mint ahány posztmodern gondolkodó, és vannak egymástól eltérő, sőt egymásnak ellentmondó lehetőségei, e különbözőségeken belül Rosenau (1992) két, tág orientációt különített el: a *szeptikus* és az *affirmatív* posztmodernizmust. Ez az elkülönítés hasznosnak tűnik gondolatmenetünk továbbfűzéséhez.

Eszmefuttatása szerint a szeptikus posztmodernizmus bizalmatlan, pesszimista, negatív, komor képet nyújt a jelenről, amelyben a kulcsfogalmak: a fragmentáció, a dezintegráció, a jelentés nélküliség, a morális paraméterek hiánya és a társadalmi káosz. Ezt Rosenau a posztmodernizmus sötét oldalának nevezi, a kétségbeesés posztmodernizmusa a szubjektum elvesztéséről, az író végéről, az igazság lehetetlenségéről és a képviselési rend megszűnéséről beszél. A modernitás destruktív karakterével foglalkozva rámutatnak az átható bizonytalanságra, amiben minden idegenné, reménytelenné, ambivalenssé válik, és ahol nincsenek társadalmi, politikai vagy gyakorlati projektek, amelyek megérnék az elköteleződést. Ha – ahogy a szeptikusok állítják – nincs igazság, akkor ami a számkra marad, az csak paródia, játék a szavakkal és jelentésekkel.

Bár az affirmatív posztmodernisták egyetértenek a szeptikusok modernitás-kritikájával, különösen, ami a tudományt és a racionalitást illeti, de optimistább képet festenek a posztmodern kor lehetőségeiről, és pozitívan viszonyulnak a *folyamat* jelentőségéhez. Sokkal nyitottabbak a gyakorlati cselekvés lehetőségei iránt, és nem pusztán a *dekonstrukcióval*, hanem a *rekonstrukcióval* is foglalkoznak. Miközben a gyakorlattal kapcsolatban a kísérletező megközelítésre törekednek, központi felismerés műveikben, hogy a normatív választások és a gyakorlati és politikai koalíciók és együttműködések *építésének* kísérletei a mindennapi élet középpontjában helyezkednek el. Annak felismerése, hogy a szubjektumok csak a helyzettel együtt érthetők meg, magával hozza annak tudatát is, hogy mennyire jelentős a kölcsönös függés, valamint a társadalmi és politikai kultúra, amelyben élünk. Nem a szubjektum halála, ami igazából érdekes, inkább a szubjektivitások sokféle természete áll a középpontban. Bauman (1992; 1993) megállapítja, hogy az egyén választási lehetőségekre való nyitottsága és a felelősség az, ami valóban morálissá válik. A szubjektum eltűnése helyett szerintük inkább azt tapasztaljuk, hogy az identitás egyre inkább konstruálhatóvá válik, így az előre meghatározott és természetes (pre-modern kori) identitás átadja a helyét a társadalmilag elnyert és kvázi-természeti (modern kori), majd a választott és társadalmi megállapodásban rögzített (posztmodern) identitásnak (Hollis, 1985). A nyelv és a valóság közötti bensőséges viszony lehetővé teszi, hogy az emberek megteremtsék a saját sorsukat, akaratuk szerint találhassák fel a valóságot.

Itt kevésbé arról van szó, hogy az embereknek harcolniuk kell a jelentésért az értelmetlenség tömegében, mint inkább arról, hogy az emberek kerüljenek a realitás középpontjába. Ahelyett, hogy értelmeznék a jelenségeket, az emberek felfedezhetik a lehetőségeket, és megvalósíthat-

ják azokat. Az embernek az affirmatív posztmodernisták szerint van lehetősége a pozitív szabadságra és a pozitív választásokra, és arra, hogy újra morálissá váljon, és újra felfedezze személyes és társadalmi világát.

Miközben nyilvánvalóan nehéz összeegyeztetni a szkeptikus posztmodernizmust a szociális munkával, az affirmatív posztmodernizmus által ajánlott megközelítés sokkal inkább segít minket átgondolni és megnyitni a gyakorlat konstruktív megközelítését – különösen, ami az „igazság újraértelmezésére” tett hangsúlyt illeti. Ez magyarázó értékű, előtérbe állítja az érzékenységet, a dialógust, mások meghallgatását, és a velük való beszélgetést. Feltárja a paradoxont, a mítoszt és a történetet, nem a tudományra támaszkodik és nem az igazságot akarja közelíteni, hanem kérdésekkel, sejtésekkel, metaforákkal és a lehetőségekre való rámutatással győz meg.

Következtetések

Tehát melyek a konstrukcionizmus azon témái, melyekre építhetünk? Viv Burr (1995) jól használható módon foglalta össze a társadalmi konstrukcionista megközelítés központi jellemzőit, ezek segíthetnek minket a tanulmányunkban kifejtett gondolataink összefoglalásában.

Először is a konstrukcionizmus leszögezi, hogy kritikai álláspontot kell kialakítanunk a világra és benne a magunkra vonatkozó, biztosnak hitt megismerési módokkal szemben. Kritikusnak kell lennünk azzal a feltételezéssel szemben, hogy a világ megfigyelése probléma nélkül és egyenesen leleplezi annak természetét előttünk. A konstrukcionizmus *problematizálja* „a nyilvánvalót”, a „valósat”, és főleg a „bizonyosat”. Megkérdőjelezi azt a szemléletet, mely szerint a konvencionális tudás az elfogulatlan megfigyelésen alapul, és ennek folytán könnyedén szétválaszthatjuk a szubjektumot és az objektumot, a megfigyeltet és a valóságot. Ezért ez a megközelítés nagy mértékben bizalmatlan a hagyományos tudomány pozitívizmusa és empirizmusa iránt, és megkérdőjelezi azt a feltételezést, hogy a világ természete pusztán megfigyeléssel felfedhető; és bizonyosan létezik, amit mi létezni látunk. A konstrukcionizmus óv minket attól, hogy biztosra vegyük feltételezéseinket a világ milyenségéről, és bízunk a kategóriákban, amelyeket szétválasztásukra és értelmezésükre használunk.

Másodsor: az ilyen kategóriák és koncepciók történetileg és kulturálisan meghatározottak, ezért a helytől és időtől függően különböznek. A tudás meghatározott formái nemcsak a történelem és a kultúra termékei, tehát mesterségesen létrehozottak, hanem a tudás számtalan formája áll rendelkezésünkre. Nem tételezhetjük fel, hogy a mi megértési módunk szükségszerűen ugyanaz, mint másoké, és hogy közelebb van az igazsághoz.

Harmadszor: a világról szóló tudás az emberek mindennapi *interakcióiban* jön létre, és ezért leginkább azokkal a *társadalmi folyamatokkal* kell foglalkoznunk, amelynek során ez létrejön és változik. É *tárgyalásos* megértés különböző formákat ölthet, és ezek révén így különböző cselekvésekhez vezethet. A világ konstrukciói bizonyos cselekvésmintákat fenn-

tartanak, másokat kizárnak. Így ahelyett, hogy feltételeznénk a tudás és a cselekvés szétválaszthatóságát, látnunk kell bensőséges egymásra hatásukat.

Negyedszer: ha a társadalmi világ – magunkat, embereket is beleértve – társadalmi folyamatok terméke, akkor ebből az következik, hogy nem lehetséges a világnak semmiféle adott, meghatározott természete „ott kint”. Nincs lényegiség a dolgok vagy emberek belsejében, ami rejtett lenne, és ami azzá teszi őket, amik. A konstrukcionizmus nem pusztán azt mondja, hogy a kultúránk hatással van a természetünkre, és azt sem, hogy természetünk a környezet vagy a társadalmi kontextus terméke. Ez nem egyszerűen a természet vagy a nevelés (nature or nurture) kérdése, mivel mindkettő úgy tekint az emberre, mint meghatározott és felfedezhető lényeggel rendelkezőre – és ez nem konzisztens a konstrukcionizmussal.

Jan Hacking (1999) egy újabb tanulmányában azt írja, hogy miközben sokféle megközelítése és formája van a társadalmi konstrukcionizmusnak, vannak bizonyos központi előfeltevések, melyek mindegyikben közősek. A konstrukcionista, ha szemügyre vesznek egy dolgot – nevezük x-nek, ami lehet egy probléma, egy kategória, egy gond, vagy bármi más –, akkor a következőképpen szemlélik: 1. A jelen helyzetben x kézenfekvőnek, tehát elkerülhetetlennek látszik; de 2. x nem szükségszerűen létezik, vagy nem szükségszerűen az, ami, ez nem a dolgok természetéből következik, és emiatt nem is elkerülhetetlen; továbbá 3. x meglehetősen rossz, úgy, ahogy van; és ezért 4. sokkal jobban állnánk, ha x-et megszüntetnénk, vagy legalább alapvetően megváltoztatnánk. Bár nem elkerülhetetlenül következik az 1. pont elfogadásából a 2., 3., 4. pont elfogadása, mégis azt gondoljuk, hogy a problematizálásnak és a kritikának a változás és átalakítás irányába kell mutatnia, és ez a szociális munka kulcsfontosságú jellemzője. A társadalmi konstrukcionizmus Hacking által vázolt, négy alapvető feltevését ezért központi jelentőségűnek tekintjük a konstruktív szociális munka szempontjából.

Fordította: Kozma Judit

Hivatkozások

- Adams R., Dominelli L. and Payne M. (eds.) (1998): *Social Work: Themes, Issues and Critical Debates*. London, Macmillan.
- Aldridge M. (1996): 'Dragged to Market: Being a profession in the postmodern world', *British Journal of Social Work*, 26(2) 177–194.
- Anderson T. (1987): 'The reflecting team: dialogue and meta-dialogue in clinical work', *Family Process*, 26, 415–428.
- Atherton C. R. (1993): 'Empiricists versus Social Constructionists: Time for a Case-fire', in *Families in Society: Journal on Contemporary Human Services*, Dec, 617–624.
- Bailey R. and Brake M. (eds.) (1975): *Radical Social Work*. London, Edward Arnold.
- Baudrillard J. (1990): *Fatal Strategies*. London, Semiotext/Pluto.
- Bauman Z. (1992): *Intimations of Postmodernity*. London, Routledge.
- Bauman Z. (1993): *Postmodern Ethics*. Cambridge, Polity Press.

- Becker H. (1963): *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. New York, Free Press.
- Becker H. (1964): *The Other Side: Perspectives on Deviance*. New York, Free Press.
- Berger P. and Luckman T. (1997): *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York, Doubleday. Magyarul: Berger P. – Luckman T. (1998): A valóság társadalmi felépítése. Budapest, József Kiadó.
- Biestek F. (1961): *The Casework Relationship*. London, Allen and Unwin.
- Billig M. (1987): *Arguing and Thinking: A Rhetorical Approach to Social Psychology*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Blumer H. (1971): 'Social Problems as Collective Behaviour', *Social Problems*, 18(3) 310–326.
- Brandon D. and Jordan B. (eds.) (1979): *Creative Social Work*. Oxford, Blackwell.
- Burr V. (1995): *An Introduction to Social Constructionism*. London, Routledge.
- Butler J. and Scott J. W. (eds.) (1992): *Feminists Theorise the Political*. London, Routledge.
- Clarke J. (ed.) (1993): *A Crisis in Care? Challenges to Social Work*. London, Sage.
- Dean R. (1993): 'Constructivism: An Approach to Clinical Practice', *Smith College Studies in Social Work*, 63(2), 127–146.
- Dominelli L. (1996): 'Deprofessionalising social work: Anti-oppressive practice, competencies and post-modernism', *British Journal of Social Work*, 26(2), 153–175.
- England H. (1986): *Social Work as Art: Making Sense of Good Practice*. London, Allen and Unwin.
- Featherstone B. and Fawcett B. (1995): 'Oh No! Not More Isms: Feminism, Postmodernism, Poststructuralism and Social Work Education', *Social Work Education*, 14(3), pp.25–43.
- Featherstone M. (1988): 'In pursuit of the postmodern: an introduction', *Theory, Culture and Society*, 5(2–3), 195–216.
- Fisher M. (ed.) (1983): *Speaking of Clients*. Social Services Monographs: Research in Practice. University of Sheffield, Joint Unit for Social Services Research/Community Care.
- Flaskas, C. (1997): 'Reclaiming the idea of truth: some thoughts on theory in response to practice', *Journal of Family Therapy*, 19(1), 1–20.
- Franklin C. (1995): 'Expanding the Vision of the Social Constructionist Debates: Creating Relevance for Practitioners', *Families in Society: Journal of Contemporary Human Services*, September, 395–407.
- Fuller R. C. and Myers R. D. (1941): 'The Natural History of a Social Problem', 6(6), 318–328.
- Goffman E. (1968a): *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. London, Harmondsworth Penguin.
- Goffman E. (1968b): *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. London, Harmondsworth Penguin.
- Goffman E. (1971): *The Presentation of the Self in Everyday Life*. London, Harmondsworth Penguin.
- Good J. and Velody I. (eds.) (1998): *The Politics of Postmodernity*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Gorman J. (1993): 'Postmodernism and the Conduct of Inquiry in Social Work', *Affilia*, 8(3), 247–264.
- Hacking I. (1999): *The Social Construction of What?* London and Cambridge, Mass, Harvard University Press.
- Hall C. (1997): *Social Work as Narrative: Storytelling and Persuasion in Professional Texts*. Aldershot, Ashgate.
- Healy K. (1999): *Social Work Practices: Contemporary Perspectives on Change*. London, Sage.

SZOCIÁLIS MUNKA

- Hoffman L. (1993): *Exchanging Voices: A Collaborative Approach to Family Therapy*. New York and London, Karnac.
- Hollis M. (1985): 'On masks and men', in M. Carrithers, S. Collins and S. Lukes (eds.) *The Category of the Person: Anthropology, Philosophy, History*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Holstein J. A. and Miller G. (eds.) (1993): *Reconsidering Social Construction: Debates in Social Problems Theory*. New York, Aldine de Gruyter.
- Holstein J. A. and Miller G. (eds.) (1997): *Social Problems in Everyday Life: Studies of Social Problems Work*. Greenwich, Jai Press.
- Horne M. (1987): *Values in Social Work*. London, Wildwood House.
- Howe D. (1992): 'Child Abuse and the Bureaucratization of Social Work', *The Sociological Review*, 40(3), 491–508.
- Howe D. (1993): *On Being a Client: Understanding the Process of Counselling and Psychotherapy*. London, Sage.
- Howe D. (1994): 'Modernity, Postmodernity and Social Work', *British Journal of Social Work*, 24(5), 513–532.
- Howe D. (1995): *Attachment Theory for Social Work Practice*. London, Macmillan.
- Howe D. (1996): 'Surface and Depth in Social Work Practice', in N. Parton (ed.) *Social Theory, Social Change and Social Work*. London, Routledge.
- Howe D. (1998): 'Relationship-based thinking and practice in social work', *Journal of Social Work Practice*, 12(1), 45–56.
- Howe D., Brandon M., Hinings D. and Schofield D. (1999): *Attachment Theory, Child Maltreatment and Family Support: a practice and assessment model*. London, Macmillan.
- Howe D. and Hinings D. (1995): 'Reason and Emotion in Social Work Practice: Managing relationships with difficult clients' *Journal of Social Work Practice*, 9(3), 5–14.
- Husserl E. (1975): *Ideas*. New York, Macmillan.
- Jokinen A, Juhila K. and Pösö T. (eds.) (1999): *Constructing Social Work Practices*. Aldershot, Ashgate.
- Jordan W. (1970): *Client Worker Transactions*. London, Routledge and Kegan Paul.
- Jordan W. (1972): *The Social Worker in Family Situations*. London, Routledge and Kegan Paul.
- Jordan B. (1979): *Helping in Social Work*. London, Routledge and Kegan Paul.
- Karvinen S, Pösö T. and Satka M. (eds.) (1999): *Reconstructing Social Work Research*. Finland, SoPhi, University of Jyväskylä.
- Laing R. D. (1965): *The Divided Self: An Existential Study in Sanity and Madness*.
- Laing R. D. (1971, 2nd ed): *Self and Others*. London, Harmondsworth Penguin.
- Laing R. D. and Esterson A. (1970): *Sanity, Madness and the Family*. London, Harmondsworth Penguin.
- Laird J. (ed.) (1993): *Revisioning Social Work Education: A Social Constructionist Approach*. New York, The Haworth Press. Published simultaneously as the *Journal of Teaching in Social Work*, 8(1/2).
- Leonard P. (1994): 'Knowledge/Power and Postmodernism: Implications for the Practice of a Critical Social Work education', *Canadian Social Work Review*, 11(1) 11–26.
- Leonard P. (1995): 'Postmodernism, Socialism and Social Welfare', *Journal of Progressive Human Services*, 6(2), 3–19.
- Leonard P. (1996): 'Three Discourses on Practice: A Postmodern Re-appraisal', *Journal of Sociology and Social Welfare*, 23(2), 7–26.
- Leonard P. (1997): *Postmodern Welfare*. London, Sage.
- Lewis G. (1996): 'Situated Voices: Black Women's Experience and Social Work', *Feminist Review*, 53(Summer), pp.24–56.

- Lloyd L. (1998): 'The Post- and the Ante-: Analysing Change and Changing Analyses in Social Work', *British Journal of Social Work*, 28(5), pp.709–727.
- Lynch M. (1998): 'Towards a constructivist genealogy of social constructionism', in I. Velody and R. Williams (eds.) *The Politics of Constructionism*. London, Sage.
- Lyotard J. (1984): *The Postmodern Condition*. Minneapolis, University of Minnesota Press. Magyarul: Lyotard, Jean-Francois (1993): A posztmodern állapot. In: Habermas, Jürgen – Lyotard, Jean-Francois – Rorty, Richard: A posztmodern állapot. Budapest, Századvég Kiadó, 7–145.o.
- McBeath G. B. and Webb S. A. (1991): 'Social Work, Modernity and Postmodernity', *Sociological Review*, 39/4, 171–92.
- Miller G. and Holstein J. A. (eds.) (1993): *Constructionist Controversies: Issues in Social Problems Theory*. Hawthorne, NY, Aldine de Gruyter.
- Pardeck J. T., Murphy J. W. and Choi J. M. (1994): 'Some implications of postmodernism for social work practice', *Social Work*, 39(4), 243–6.
- Parton N. (1985): *The Politics of Child Abuse*. London, Macmillan.
- Parton N. (1994a): 'The Nature of Social Work under Conditions of (Post)Modernity', *Social Work and Social Sciences Review*, 5(2), 93–112.
- Parton N. (ed.) (1996): *Social Theory, Social Change and Social Work*. London, Routledge.
- Parton N. (1998a): 'Advanced Liberalism, (Post)Modernity and Social Work: Some Emerging Social Configurations', *Social Thought*, 18(3), 71–88. Reprinted in Meinert R. G., Pardeck J. T. and Murphy J. W. (1998): *Postmodernism, Religion and the Future of Social Work*. New York, The Haworth Press.
- Parton N, Thorpe D. and Wattam C. (1997): *Child Protection: risk and the Moral Order*. London, Macmillan.
- Payne M. (1997): *Modern Social Work Theory*. 2nd ed. London, Macmillan.
- Pietroni M. (1995): 'The nature and aims of professional education for social workers: a postmodern perspective', in M. Yelloly and M. Henkel (eds.) *Learning and Teaching in Social Work: Towards Reflective Practice*. London, Jessica Kingsley.
- Pithouse A. (1998, 2nd edition): *Social Work: The Social Organisation of an Invisible Trade*. Aldershot, Ashgate.
- Potter J. and Wetherell (1987): *Discourse and Social Psychology: Beyond Attitudes and Behaviour*. London, Sage.
- Pozatek E. (1994): 'The Problem of Certainty: Clinical social work in the postmodern era', *Social Work*, 39(4), 396–403.
- Rees S. and Wallace A. (1982): *Verdicts on Social Work*. London, Edward Arnold.
- Rodwell M. K. (1990): 'Person/Environment Construct: Positivist versus Naturalist; dilemma or opportunity for health social work research and practice?', *Social Science and Medicine*, 31(1), 27–34.
- Rodwell M. K. (1998): *Social Work Constructivist Research*. New York and London, Garland Publishing Inc.
- Rodwell M. K. and Wood D. (1994): 'Constructivist Evaluation: The Policy/Practice Context', in E. Sherman and W. J. Reid (eds.) *Qualitative Research in Social Work*. New York, Columbia University Press.
- Rojek C, Peacock G. and Collins S. (1988): *Social Work and Received Ideas*. London, Routledge.
- Rorty R. (1979): *Philosophy and the Mirror or Nature*. Princeton NJ, Princeton University Press.
- Rosenau P. M. (1992): *Post-Modernism and the Social Sciences: Insights, Inroads and Intrusions*. Princeton, NJ, Princeton University Press.
- Sands R. G. and Nuccio K. (1992): 'Postmodern Feminist Theory and Social Work', *Social Work*, 37(6), 489–94.
- Sarbin T. R. and Kitsuse J. I. (1994): 'A Prologue to Constructing the Social', in T. R. Sarbin and J. I. Kitsuse (eds.) *Constructing the Social*. London, Sage.

SZOCIÁLIS MUNKA

- Schutz A. (1962–6): *Collected Papers*, 3 vols. The Hague, Martinus Nijhoff.
- Seligman M. E. P. (1995): 'The effectiveness of psychotherapy: the consumer reports study', *American Psychologist*, 50, 965–974.
- Shotter J. (1993): *Conversational Realities: Constructing Life through Language*. London, Sage.
- Smart B. (1999): *Facing Modernity: Ambivalence, Reflexivity and Morality*. London, Sage.
- Spector M. and Kitsuse J. I. (1973): 'Towards a Sociology of Social Problems: Social Conditions, Value Judgements and Social Problems', *Social Problems*, 20(4), 380–395.
- Stevenson O. (1998a): 'It was more difficult than we thought: a reflection on 50 years of child welfare practice', *Child and Family Social Work*, 3(3), 153–161.
- Stevenson O. (1998b): 'Social work with children and families', in O. Stevenson (ed.) *Child Welfare in the UK*. Oxford, Blackwell Science.
- Timms N. (1968): *The Language of Social Casework*. London, Routledge and Kegan Paul.
- Turner B. S. (1990): *Theories of Modernity and Postmodernity*. London, Sage.
- Waller W. (1936): 'Social Problems and Mores', *American Sociological Review*, 1, 922–33.
- Wilkes R. (1981): *Social Work with Undervalued Groups*. London, Tavistock.
- Williams F. (1996): 'Postmodernism, Feminism and the Question of Difference', in N. Parton (ed.) *Social Theory, Social Change and Social Work*. London, Routledge.
- Witkin S. L. (1991): 'The Implications of Social Constructionism for Social Work', *Journal of Teaching in Social Work*, 4(1), 37–48.
- Wittgenstein L. (1963): *Philosophical Investigations*. Oxford, Blackwell.